

14. Угода між Урядом України та Урядом Республіки Вірменія про науково-технічне співробітництво. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/051_003
15. Угода між Кабінетом Міністрів України і Урядом Республіки Вірменія про безвізові поїздки громадян. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/051_100
16. Угода про співробітництво у галузі культури між Міністерством культури і мистецтв України та Міністерством культури, у справах молоді і спорту Республіки Вірменія. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/051_052
17. Договір про дружбу та співробітництво між Україною та Республікою Вірменія. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/051_002
18. Закон про свободу совісті та релігійні організації. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/987-12>
19. Статут Черкаської громади Української Вірменської Апостольської церкви (рукопис). – Черкаси, 2003. – 25 травня.
20. Матеріали Черкаської обласної вірменської громади “Арагат” (рукопис).
21. Статут приватного підприємства “ШАРЛОТКА-ЧЕРКАСИ” (рукопис). – Черкаси, 2011.
22. Звернення Голови Черкаської міської ради Одаричу С.О. від Черкаської обласної вірменської громади “Арагат” (рукопис). – Черкаси, 2010. – 26 березня.
23. Рішення Черкаської міської ради про звернення до Президента України та Верховної Ради України [з нагоди визнання та засудження геноциду вірменського народу Османською імперією]. – Черкаси, 2010. – 6 квітня.

Одержавно редакцією 07.06.2012

Прийнято до публікації 18.10.2012

Анотація. *Бережная Н.А. Правовое положение армян Украины в 1990-х – 2000-х гг. (на материалах Черкасской общины). На широкой базе источников прослежено правовое положение армян Украины двух постсоветских десятилетий. На уровнях межгосударственном, государственном и региональном выяснено, что в целом политико-правовой режим для жизнедеятельности армянской общины в Украине был благоприятным.*

Ключевые слова: *армяне, община, национальное меньшинство, правовое положение, историческая память*

Summary. *Berezhna N.O. Legal status of the Armenians of Ukraine in the 1990s – 2000s (according to the materials and documents of the community of Cherkassy). Through the use of a broad range of the materials and documents the legal status of the Armenians of Ukraine in the past two post-Soviet decades is explored. Based on the subject material it is concluded that on an interstate, state and regional level regime on the activity of the Armenian community in Ukraine has in general been favorable.*

Key words: *Armenians, community, national minority, legal status, historical memory*

УДК: 323.14.+327.39(477)

К.В. Мануїлова

ЕВОЛЮЦІЯ ТЕОРЕТИЧНИХ ЗАСАД ЕТНОПОЛІТИКИ УСРР

У статті проаналізовано еволюцію становлення та трансформацію теоретичних засад політики коренізації 1920-х рр.

Ключові слова: *коренізація, українізація, національна політика*

Постановка проблеми. У наш час, коли українське суспільство розбудовує суверенну та демократичну державу, відбуваються процеси відродження національної культури і громадянської свідомості нації. За цих умов зростає потреба переосмислення історичного минулого, що покладає на історичну науку чималу відповідальність. Ключовим завданням є дослідження переломних періодів.

Одним із таких суперечливих періодів в українській історії є 20-ті роки ХХ ст., коли відбувалися складні процеси утвердження радянської влади, подолання господарської руїни, залучення на свій бік українського села, налагодження державно-адміністративного апарату. Комуністична партія була змушена відступити від гасел інтернаціоналізму – світогляду, в якому класові інтереси пролетаріату були вищими за національні і вдатися до лібералізаційних кроків: у сфері економіки – шляхом упровадження нової економічної політики, у національно-культурній сфері – через коренізаційні заходи, які на терені України набули форм українізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Політиці українізації 1920–1930-х рр. в УСРР (з 1937 р. – УРСР), як і політиці радянської влади щодо національних меншин загалом, присвячено значну кількість наукових праць. Інститут історії України НАН України видав науково-довідниковий бібліографічний покажчик “Політика українізації в радянській Україні (1920–1930-ті рр.)”, в якому зібрано джерела і літературу, присвячену дослідженню політики коренізації [2]. Серед численних праць із означеної проблематики варто виділити ґрунтовні розвідки Г. Васильчука, Я. Верменич, В. Даниленка, С. Кульчицького [1]. Однак, актуальною науковою проблемою і надалі залишається з’ясування сутнісних і теоретичних аспектів політики коренізації та визначення її місця в комуністичній доктрині.

Мета. Спираючись на комплексний аналіз історичних джерел та опублікованих новітніх наукових досліджень, мету статті визначаємо як намір простежити еволюцію становлення та трансформацію теоретичних засад політики коренізації 1920-х рр.

Виклад основного матеріалу. У роки громадянської війни виявлялося нігілістичне ставлення більшовицьких лідерів (М. Бухаріна, Е. Квірінга, Ю. П’ятакова, Є. Бош та ін.) до національних прагнень раніше пригноблених народів. Отак, голова Раднаркому України Х. Раковський на III Всеукраїнському з’їзді (березень 1919 р.) висловлювався проти української мови, зазначаючи у своєму виступі: “Якби ми оголосили українську мову державною, то це означало б віддати владу поміщикам і налаштованій антиреволюційно дрібнобуржуазній інтелігенції, яка залишалася тут із Петлюрою, а тепер прагне бути робітничо-селянською” [3, 48].

Нагадаємо, що більшовицька концепція державотворення на ґрунті диктатури пролетаріату виходила за межі національно-державного будівництва, оскільки її метою було затвердження всесвітнього комуністичного ладу, який мав домінувати над національними інтересами і державними кордонами.

Події наступних місяців показали більшовикам помилковість їхніх поглядів щодо вирішення національних проблем: як слушно зазначив В. Даниленко, декларований курс РКП(б) на першочергове вирішення назрілих соціальних проблем мав бути доповнений практичними кроками, спрямованими на пом’якшення міжнаціональних відносин, посилення уваги до національного питання [4, 395].

Ураховавши визнані 1919 р. помилки, керівництво РКП(б) розробило нову тактику вирішення національних проблем. Її сутність полягала в завоюванні прихильності пригноблених народів через задоволення їхніх вимог щодо використання у суспільному житті рідної мови. На думку більшовиків, якщо в державних установах використовуватиметься мова національних меншин, вони не почуватимуться пригнобленими, навіть якщо не матимуть власної державності. Ці міркування стали впроваджуватися у життя.

Коренізація стала вимушеним тактичним відступом від теорії марксизму, потрібним для збереження територіальної цілісності колишньої “тюрми народів”. За її допомогою влада прагнула забезпечити собі “перепочинок” для перегрупування сил за рахунок зменшення відцентрових політичних процесів, а також ґрунтовніше підготувати перехід багатонаціональної країни до “соціалізму”. Теоретичні розробки щодо “побудови соціалізму” в соціально незрілій (у тлумаченні В. Леніна – відсталій) країні на практиці підтвердилися тим, що економічно нерівномірна, неоднорідна в соціальному та культурному сенсі країна була надзвичайно складною в керуванні.

Впроваджуючи НЕП, більшовики планували “довести” країну до такого рівня розвитку виробничих сил, який давав би змогу безболісно запровадити в країні омріяний соціалізм. Вони схрестили ідею модернізації з комуністичною теорією, а створена ними “радянська виробничо-владна конструкція мала унікальний мобілізаційний потенціал” [5, 140]. З теоретичного погляду подолання соціально-економічної і культурної відсталості постімперських територій було основою узгодження ленінського плану соціалістичного будівництва з марксистською теорією.

Задля забезпечення прискореного розвитку суспільства партійним керівництвом країни були розроблені соціально-економічні, політичні й культурні заходи. Цій же меті була підпорядкована й політика коренізації, яка мала на меті забезпечити популяризацію

соціально-економічних заходів уряду в середовищі різних етносів країни, а з часом – і запровадження цих заходів їхніми представниками.

Процес проникнення більшовицької ідеології в національне середовище отримав назву “радянська націоналізація меншин”. Із часом політика коренізації мала забезпечити цілковиту підтримку радянської влади з боку всіх народів СРСР. На думку більшовицьких лідерів, коренізація була лише інструментом для запровадження в життя соціально-економічних програм. Однак, їхні теоретичні міркування зазнали значних змін під впливом реального життя. Історія запровадження коренізації в УСРР засвідчує, що захід, який розглядався як допоміжний, у місцевих умовах перетворився на самодостатню програму, що посіла власне місце в історії розвитку республіки в 1923–1933 рр. Коренізація стала частиною цілісної системи соціально-економічних, суспільно-політичних і культурних перетворень, засобом перебудови основ існування суспільства.

В історичній перспективі коренізація мала вигляд хвилеподібного процесу, який то посилювався, то втрачав свою актуальність, відповідно до гостроти соціально-економічних і політичних проблем. Коренізація запроваджувалася непослідовно, адже весь час залежала від політичної кон’юнктури.

При проголошенні (це видно з матеріалів XII з’їзду ВКП(б)) концепція коренізації мала виразні соціально-економічні і суспільно-політичні акценти, але з часом (після зламу 1929–1930 рр.) звелася до адміністративної і культурницької роботи. Вирішальну роль у формуванні сутнісних ознак коренізації відіграла та обставина, що більшовикам зрештою вдалося очолити український рух. Причому на його чолі стала бюрократична верства, яка використала коренізацію як знаряддя кадрової політики. Суспільство, загалом, виявилось неспроможним розвивати ідею ані теоретично, ані практично.

Політика коренізації була спрямована на утвердження радянської влади й комуністичної ідеології в національних республіках силами підготовлених національних кадрів. При цьому вона мала внутрішню і зовнішню мету. Мотиви внутрішньополітичного характеру можна звести до таких положень:

1) зберегти СРСР від дії відцентрованих тенденцій і сприяти “плавному” входженню УСРР до СРСР;

2) піднести престиж “радянської демократії”;

3) опанувати національно-визвольний рух і спрямувати його в комуністичне русло для радянської освіти, науки, культури й ви-ховання “нової” радянської людини;

4) на початку 1920-х рр. КП(б)У залишалася чужою в Україні, адже її більшість склали не етнічні українці. Щоб зберегти владу, потрібно було надати партії та уряду більше рис національного характеру;

5) у зарубіжній історіографії для визначення цієї політики інколи вживається термін “обманна українізація”. Мається на увазі, що з самого початку вона була лише вдалим прикриттям російського шовінізму [6, 110].

Зовнішня мета запровадження цієї політики полягала в наступному:

1) коренізація мусила продемонструвати українській громадськості в Польщі, Румунії та Чехословаччині, що лише в СРСР справедливо вирішується національне питання;

2) новий політичний курс більшовиків був викликаний крахом сподівань про всесвітню революцію, у зв’язку зі стабілізацією капіталістичної системи;

3) більшовики перенесли свою увагу на колоніальні країни Центральної Європи, Азії та Африки, яким потрібно було показати “правильне” вирішення національних проблем.

Унаслідок дії багатьох чинників концепція коренізації набула ситуативного характеру і на різних етапах свого запровадження виявлялася по-різному. При цьому суттєво змінювалися вага складових, їхнє співвідношення, а також впливовість провідників коренізації. Тут доречно навести визначені дослідницею Л. Якубовою складові цієї політики:

– засіб політичного миротворення (Е. Квірінг);

– компроміс ідеологій, який дав змогу більшовикам на першому етапі значно послабити табір політичних опонентів за рахунок національно-демократичних сил;

– засіб і форма онаціоналення більшовизму;

- засіб і шлях соціалістичного будівництва на певному етнічному ґрунті (концепції М. Скрипника і О. Шумського);
- знаряддя політичної боротьби (Й. Сталін);
- мета етнокультурного розвитку українства (М. Грушевський);
- шлях національно-культурного відродження;
- метод гармонізації міжнаціональних стосунків у СРСР [5, 142–143].

Підкреслимо, що на часі визначальною стала тенденція до вихолощення сенсу політики коренізації, її формалізації та спрощення.

Більшовики розуміли коренізацію одночасно і як метод втілення ідеологічної утилізації національних республік в єдину комуністичну державу, і як один із шляхів усунення від влади політичних опонентів. Зрозумівши, що в Україні надзвичайно сильними є позиції місцевого націоналізму і повну її інкорпорацію до складу радянської Росії найближчим часом не вдасться здійснити, вони перейшли до іншої тактики. Шляхом запровадження української мови в радянські установи, школи, культурні осередки, інші галузі суспільно-політичного життя вони намагалися максимально надати радянський зміст національній реформі в Україні.

Деякі історики, зокрема В. Орлянський, зауважували, що висхідним пунктом політики коренізації в Україні стало визначення потреби створення національних адміністративно-територіальних одиниць (згідно з постановою ВУЦВК від 1 серпня 1923 р.). Водночас зауважимо, що в самому документі не йшлося про можливість утворення національними меншинами власних територіальних формувань, а лише визначався порядок запровадження мов етнічних меншин у практику повсякденності наявних радянських органів. Постанова не лише не ініціювала створення національних рад і районів, а й робила його зайвим: застосування мов етнічних меншин досить детально регламентувалося і мало спричинити коренізацію кадрів виконкомів усіх рівнів. Тому справжні причини створення національних адміністративно-територіальних одиниць криються в іншому.

Оформлення Радянського Союзу відбувалося на тлі гострої політичної суперечки прихильників ідей автономізму та федералізму. Відомо також, що всі радянські республіки, зокрема й УСРР, створені за етнічною ознакою, домоглися права на існування завдяки амбітності своїх урядів. На X, XI та XII з'їздах РКП(б) розгорнулися баталії навколо принципів утворення СРСР. У зв'язку з цим ідея окремих адміністративно-територіальних одиниць для етнічних меншин після проголошення політики коренізації була нонсенсом. На практиці відбувалася подальша централізація адміністративної системи і формування унітарної держави на тлі відмови численним етносам у праві створення власних територіальних одиниць у межах союзної держави. Досить складно пов'язати ці процеси з бажанням формувати безліч дрібних адміністративних одиниць національного характеру, що, фактично призводило до подальшого дроблення СРСР.

Створення СРСР зумовило ліквідацію останніх залишків національної автономії і, як наслідок, засвідчило кризу в національній політиці більшовиків. У дослідженнях В. Даниленка і Я. Верменич зазначається: "Прикривши факт створення СРСР ідеологічною ширмою інтернаціоналізму, інтернаціонального характеру російської пролетарської революції й інтересами майбутньої світової революції, більшовики були змушені видати і "відкупну" народам Росії – проголосити політику так званої коренізації" [7, 145]. Компромісом у відносинах із національними окраїнами став перехід до політики коренізації. На основі доповіді Й. Сталіна "Національні моменти в партійному і державному будівництві", виголошеної на XII з'їзді РКП(б) у квітні 1923 р., було прийнято резолюцію, що стала правовою основою нової національної політики більшовиків – коренізації. У резолюції надавалися рекомендації членам партії: "Домогтись того, щоб органи національних республік і областей склалися переважно з людей місцевих, які знають мову, побут і звичаї відповідних народів; були видані спеціальні закони, які забезпечують вживання рідної мови в усіх державних органах і установах, що обслуговують місцеве іонаціональне населення і національні меншості" [8, 30–32]. Згідно з резолюцією, на законодавчому рівні потрібно було переслідувати всіх порушників національних прав і, особливо, прав національних меншин. Також на з'їзді доручили ЦК перекласти марксистську літературу рідною мовою нацменшин, утворити при ЦК національних

компартиї інструкторські групи з місцевих працівників, також – розвивати масову партійну літературу рідною мовою цих народів [8, 32].

Протягом 1920-х рр. СРСР загалом сформувався як держава з унітарно-децентралізованим устроєм. На нашу думку, хоча центральне державне керівництво доклало безліч зусиль для перетворення країни на унітарну державу, досягнення цієї мети унеможливила багатонаціональність СРСР і, зокрема, УСРР. Неймовірна строкатість етнічного складу країни визначала внутрішню суперечливість і складність адміністративно-територіального структурування країни.

Створення національних адміністративно-територіальних утворень відбувалося під гаслами національного відродження. Це мало б стати важливою складовою політизації етносу. Однак, більшовицький уряд СРСР уміло деполітизував націоналістичні рухи в республіці та припинив їхнє критичне зростання вже на початку 1930-х рр.

У більшості праць з історії коренізації, написаних після 1991 р., дослідники говорять про сплеск національної свідомості, освіти, культури етнічних меншин, усього українського народу в 1920-х рр., який згодом зміла “спланована центром хвиля русифікації” в 1930-х рр. [9, 133]. Лише останнім часом почали з’являтися роботи з більш критичним аналізом як причин запровадження коренізаційних процесів, так і їхніх наслідків (Л. Якубова, С. Кульчицький, В. Даниленко та ін.).

На нашу думку, “сплеск національної свідомості” спостерігався переважно в урядових виступах та публікаціях і був швидше удаваним, аніж реальним. Українці й національні меншини насторожено спостерігали за битвами більшовицького керівництва з вигаданим ворогом – “буржуазним націоналізмом”. Рівень політичної мобілізації населення УСРР протягом 1920 – початку 1930-х рр. був украй низьким. Люди розгублено дивилися на низку проектів уряду, який згори привносив показники удаваного соціально-економічного і культурного прогресу. У цьому процесі від громад нічого не залежало, жодна з урядових програм не була усвідомлена, виношена в надрах етнічної свідомості [5, 148].

Радянська національна політика була покликана культивувати національні цінності задля їхнього синтезу з радянськими світоглядними пріоритетами та боротьби з етнічним націоналізмом (навіть на рівні культурної самобутності). Результати довготривалого впливу більшовицької етнополітики були значущими для національно-державної історії СРСР і для етногенезу більшості його народів. Перспективи національного розвитку зводилися більшовицькою теорією з національного питання до злиття націй на етапі переходу до комунізму у всесвітньому масштабі.

Однак, уже наприкінці 1920-х рр. внутрішньополітична ситуація в СРСР кардинально змінилася. Це було пов’язано зі знищенням Й. Сталіним опозиції, одноосібним захопленням влади, проголошенням курсу на здійснення тотальної модернізації країни. Уже не потребуючи підтримки місцевих комуністів, радянська влада розпочала поступове згорання політики коренізації.

Висновки. Більшовицька національна політика залежала від конкретних історичних обставин та зазнала трансформацій відповідно до завдань партії. Коли більшовикам заманулося зміцнити свою владу, вони запровадили політику коренізації, яка мала дуже обмежений і пропагандистський характер. Її метою було не сприяння розвитку національних мов, як це декларувалося в офіційних документах, а передусім пристосування до місцевих умов (тобто укорінення режиму), завоювання прихильності серед неросійського населення. Коренізація зводилася лише до дерусифікації суспільно-державного життя. Перетворившись на потужну політичну силу в країні, лєнінці/сталінці відмовилися від тимчасових поступок “націоналам” і взяли курс на встановлення тоталітарної держави радянського зразку.

Список використаної літератури

1. Політика українізації в радянській Україні (1920–1930-і рр.) : наук.-допом. бібліограф. покажч. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2003 – 219 с.
2. Васильчук Г.М. Радянська Україна 20–30-х рр. XX ст. / Г.М. Васильчук. – Запоріжжя : ЗНУ, 2008. – 314 с.; Верменич Я. “Українізація” 20-х – 30-х рр. XX ст. : зміст та основні напрямки / Я. Верменич, В. Даниленко

- // Україна ХХ ст. : культура, ідеологія, політика : зб. ст. – К., 2003. – Вип. 7. – 128 с.; Політична історія України : ХХ ст. у 6 т. / редкол. : І.Ф. Курбас та ін. – К. : Генеза, 2002–2003. – Т. 3. Утвердження радянського ладу в Україні (1921–1938 рр.) / С.В. Кульчицький, Ю.І. Шаповал та ін. – К. : Генеза, 2003. – 448 с.
3. Національні моменти в партійному і радянському будівництві (доклад т. Сталіна і промова Раковського, Скрипника, Гринька на XII з'їзді РКП). – Х. : Шлях освіти, 1923. – 68 с.
 4. Даниленко В.М. Радянський варіант “українізації” / В.М. Даниленко, П.М. Бондарчук // Четвертий міжнар. конгрес українців (м. Одеса, 26–29 серпня 1999 р.); Міжнар. асоціація українців НАН України / відп. ред. : С. Кульчицький, В. Даниленко. – Одеса; К.; Л., 1999. – С. 394–399.
 5. Якубова Л. Теоретичні аспекти дослідження історії етнічних меншин УСРР / Л. Якубова // Проблеми історії України : факти, судження, пошуки. – К., 2006. – № 15. – С. 132–154.
 6. Долженков О.О. Принципи етнополітики в Україні : 1990-х через призму 20-х років / О.О. Долженков // Етнонаціональний розвиток в Україні та стан етнічності в діаспори : сутність, реалії і конфліктності, проблеми та пріоритети на порозі ХХІ ст. : матеріали п'ятої міжнар. наук.-практ. конф., 22–23 травня 1997 р. – К.; Чернівці, 1997. – С. 107–110.
 7. Даниленко В. Троянський кінь “українізації” / В. Даниленко, Я. Верменич // Віче. – 1997. – № 5. – С. 145–151.
 8. Національні процеси в Україні : історія і сучасність. Док. і матер. : довід. : у 2-х ч. / за ред. В.Ф. Панібудьласки. – К. : Вища шк., 1997. – Ч. 2. – 704 с.
 9. Павленко В.В. Українсько-болгарські взаємини. 1918–1939 рр. / В.В. Павленко. – К., 1995. – 225 с.

Одержавно редакцією 09.03.2012
 Прийнято до публікації 18.10.2012

Аннотація. Мануилова Е.В. *Еволюція теоретических принципів політики коренизації УССР.* В статъе проанализирована еволюция становления и трансформация теоретических принципів політики коренизації 1920-х гг.

Ключевые слова: коренизация, украинизация, национальная политика

Summary. *Manuilova E.V. The evolution of the theoretical principles of the policy of korenization of Ukrainian SSR.* In this article is analised the evolution of the formation and the transformation of the theoretical principles of the policy of korenization of 1920-th.

Key words: korenization, ukrainization, national policy

